رڪ سنڌي جي ڪتابن تي تبصرا ۽ مٿس لکيل آرٽيڪل

مرتب: انتظاميه، ساٿيهه اشاعت گھر حيدرآباد

سال 2024ع

موهن جو دڙو دريافت ڪندڙ ڪان انگريزن ڪيئن انتقام ورتو؟
رڪ سنڌي

برصغير تي قابض انگريز حڪمرانن هڪ ڏيهي
آرڪيالاجسٽ راکلداس بينرجي کي 1918ع ۾
سنڌو ماٿري تي يوناني حملي آور سڪندر اعظم
جا اهي ٿل تلاش ڪرڻ لاءِ پنجاب ۽ سنڌ موڪليو،
جيڪي يوناني حملي آور هن ديس تي 326 ق م ۾
پنهنجي ڪاهه دوران تعمير ڪرايا هئا. راکلداس
بئنرجي پارت جي پرڳڻي بنگال جو هڪ مشهور
تاريخدان، آرڪيالاجي ۽ قديم لکتن بابت ماهر هيو.
پاڻ 12 اپريل 1885ع ۾ مرشد آباد ضلعي جي
شهر برهمپرا ۾ جنم ورتو. هن ڪلڪتا يونيورسٽي
مان 1911ع ۾ تاريخ ۾ ايم اي جي ڊگري حاصل
ڪئي. پهريان بئنرجي کي ڪلڪتا ميوزم جي
آرڪيالاجي سيڪشن ۾ اسسٽنٽ مقرر ڪيو ويو.
جنهن بعد کيس آرڪيالاجيڪل سروي آف انڊيا جو
اسسٽنٽ سپرينٽينڊنٽ مقرر ڪيو ويو. سندس
آرڪيالاجي جي شعبي ۾ ڪم ۽ ڪارڪردگي کي
نظر ۾ رکندي 1917ع ۾ ترقي ڏئي آرڪيالاجي
سرڪل اولهه جو سپرينٽينڊنگ آرڪيالاجسٽ مقرر
ڪيو ويو. (1)
ان وقت سر جان مارشل آرڪيالاجيڪل سروي آف
انڊيا جو ڊائريڪٽر جنرل رهيو. پاڻ ان عهدي تي
1902ع کان 1928ع تائين ڪم ڪندو رهيو. جڏهن
ته بنگالي آرڪيالاجسٽ آر ڊي بئنرجي سندس
ماتحت آفيسر هو. آر ڊي بئنرجي کي پنهنجي باس
سر جان مارشل 1918ع ۾ پنجاب ۽ سنڌ ۾
سڪندر اعظم جا جوڙايل ٿل ڳولڻ جي ذميواري
ڏني. انڊيا جي قديم آثارن جي هن ماهر 1918ع
کان ڏکڻ پنجاب، بيڪانير، بهاولپور ۽ سنڌ ۾
سڪندر اعظم جا اهي 11 ٿل ڳولڻ لاءِ مختلف
هنڌن جي جاچ ۽ کوٽائي ڪرائي. جيڪي سڪندر
اعظم عيسوي سن کان سوا ٽي سو ورهيه اڳ
پنهنجي ڪاهه دوران ٺهرايا هئا ۽ مٿن يوناني ۽
هندي زبانن ۾ نوشتا اُڪرايا هئا. (2) بئنرجي
1918ع کان 1922ع تائين وڏي جدوجهد بعد سنڌ
۾ کيرٿر کان سنڌونديءَ تائين جيڪب آباد، سکر ۽
لاڙڪاڻي ضلعن ۾ 27 وڏن ۽ 53 ننڍن دڙن کي
ڳولي، انهن جي کوٽائي ڪرائي، پر اتفاق سان اهي
سڀ ٻڌ دور جا يادگار نڪتا. هن ماهر ان ئي مقصد
خاطر لاڙڪاڻي ضلعي جي ڏوڪري شهر کان 6

ميل پري هڪ ٿل جي چوڪ ۾ چڪاس ڪرائي،
جيڪو ٻڌ دور جو هڪ اسٽوپا نڪتو.
جڏهن بئنرجي ٻڌ دور جي اسٽوپا پرسان ڪجهه
وڏيڪ گهرائي ۾ کوٽائي ڪرائي ته کيس اتان پٿر
جا ڪپ ۾ نڪر جي ٽانون جو اهڙو نيڪرات هٿ
آيس، جن جو ٻڌ دور سان ڪو به واسطو نه هيو.
پر اهي ڪنهن هزارين سال پراڻي دور جي ڪنهن
نرالي تهذيب جي نشاندهي ڪن پيا. جڏهن بئنرجي
اسٽوپا پرسان کوٽائي ڪرائي ته اتان هن کي هڪ
اهڙي مهر ملي، جيڪا شڪل ۾ صورت ۾ هڙاپا
مان مليل هڪ تصويري رسم الخط واري مهر سان
هڪ جهڙائي ڏيکاري پئي. جيڪا سر الگزينڊر
ڪنگهم کي هڙاپا جي کوٽائي مان ملي هئي. ان
مان بئنرجي اندازو لڳايو ته هتان اجا ڪنهن قديم
تهذيب تي روشني پوندي. جيڪا هڙاپا وانگر 5 هزار
سال کن پراڻي هوندي. چو جو هتان ملندڙ ڪجهه
اوزار ۾ نڪر جا ٽانون هڙاپا مان انهن ئي ڏينهن ۾
ٿيندڙ کوٽائي مان ملي رهيا هئا. (3) (4) جيڪو هنڌ
ان وقت برصغير ۾ سڀ کان پراڻو ۾ قديم شمار
ڪيو ويندو هو. آر ڊي بئنرجي سنڌو ماٿري جي 5
هزار سال آڳاٽي ماڳ بابت اهڙو اطلاع شملا ۾
ويٺل پنهنجي باس سر جان مارشل کي ڏنو، جيڪو
ان وقت برٽش گورنمينٽ جي آرڪيالاجيڪل
سروي آف انڊيا جو ڊائريڪٽر جنرل هيو. پر سر
جان مارشل انتها درجي جي بدديانتي جو مظاهرو
ڪندي آر ڊي بئنرجي جي موهن جي دڙي جي هن
عظيم دريافت بابت اها رپورٽ سرڪاري طور
شايع نه ڪرائي، پر ان کي روڪي ڇڏيو. بئنرجي
موهن جي دڙي جي ماڳ تي 1918ع کان 1922ع
تائين کوٽائي جاري رکي ۾ هن کوٽائي جي 5
سيزنن جي سربراهي ڪئي. بئنرجي باقاعدي انهن
کوٽاين دوران مليل نتيجن بابت رپورٽون لکندو
رهيو ۾ اهي سر جان مارشل کي موڪليندو رهيو.
پر سندس هڪ به رپورٽ شايع نه ڪئي وئي. هن
آخر ۾ پنهنجي تفصيلي فائينل رپورٽ 1924ع ۾
لکي هيڊ ڪوارٽر ۾ ويٺل ڊائريڪٽر جنرل سر جان
مارشل کي موڪلي، پر افسوس ته سندس اها
رپورٽ به شايع نه ڪئي وئي، پيو ته نهيو پر هيڊ

ڪوراٽر طرفان ان رپورٽ ملڻ بابت ڪيس لکت ۾ به ڪا رسيد نه ڏني وئي.

مشرا پنهنجي ڪتاب ۾ لکي ٿو ته آر ڊي بئنرجي طرفان سر جان مارشل بابت بنگالي اديب ۽ ٻولي ماهر سنيت ڪمار چٽرجي (Sunitikumarchatterjee) کي خط لکي شڪايت ڪئي وئي. بئنرجي پنهنجي خط ۾ چٽرجي کي لکيو ته، “هو (يعني برٽش سرڪار) مون کي موهن جي دڙي بابت ڪابه رپورٽ شايع ڪرڻ جي اجازت نه ٿا ڏين. پر توهان ان بابت ڪجهه لکي سگهو ٿا. مان موهن جي دڙي جي کوٽائي بابت پنهنجو سڄو مواد تصويرن سميت توهان کي موڪليان ٿو. توهان ان بابت لکو، جيئن اهو مواد ايندڙ نسل لاءِ محفوظ ٿي سگهي.” (5)

راڪلداس بئنرجي جي ان خط مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته انگريز عملدار سر جان مارشل سنڌو ماٿري جي عظيم تهذيب جي دريافت تي ڪيترو نه صدمي ۾ هيو. انگريز عملدار 1918ع کان 1924ع تائين هن تهذيب کي دنيا کان لڪائي رکيو، ان بابت ڪابه رپورٽ يا خبر شايع نه ڪئي.

ان سان گڏ سر جان مارشل هي عظيم تهذيب دريافت ڪندڙ مقامي ماهر جون نه فقط موهن جي دڙي بابت رپورٽون منظر عام تي نه آنديون، پر بئنرجي کي انتقام جو به نشانو بڻايو.

راڪلداس بئنرجي کي ان وقت سخت صدمو رسيو، جڏهن 1924ع ۾ لنڊن مان نڪرندڙ هڪ اخبار السٽريٽيڊ لنڊن نيوز (Illustrated London News) ۾ موهن جي دڙي جي دريافت بابت سندس باس سر جان مارشل جي نالي سان هڪ رپورٽ شايع ٿي. جنهن ۾ سنڌو تهذيب جي دريافت جو سڄو ڪريڊٽ سر جان مارشل پنهنجي سر تي سجايو. (6) راڪلداس بئنرجي کي هن عظيم تهذيب جي دريافت جو سلو ته نه مليو، پر سندس لاءِ ڏکيا ڏينهن شروع ٿي ويا. ڪيس قابض انگريز حڪمرانن طرفان انتقام جو نشانو بڻائڻ جي شروعات ڪئي وئي.

هڪ طرف سر جان مارشل 1924ع ۾ موهن جي دڙي جي دريافت بابت رپورٽ پنهنجي نالي سان شايع ڪرائي ته ٻئي طرف راڪلداس بئنرجي کي

موهن جي دڙي جي کوٽائي واري عمل کان الڳ ڪري ڇڏيو. (7) (😎 آرڪيلاجيڪل سروي آف انڊيا جي دائريڪٽر جنرل سر جان مارشل سنڌو تهذيب جي هن اهم ماڳ کي دريافت ڪندڙ راکلداس کي ڪو انعام يا مٿين عهدي تي ترقي ته نه ڏني پر ڪيس ٽرانسفر آرڊر موڪلي ڏنو ويو. انگريز عملدار جو انتقام فقط اتي پورو نه ٿيو. پر آڪٽوبر 1925ع ۾ راکلداس بئنرجي جي گرفتاري جا وارنٽ جاري ڪيا ويا. مٿس جبل پور جي چوسٺ يوگني مندر مان مورتي هٽائڻ جو الزام هنيو ويو. اهڙي ڪيس داخل ٿيڻ کان پوءِ بئنرجي کي پنهنجي عهدي تان معطل ڪيو ويو. جڏهن ته 3 سالن بعد الزام ڪوڙو ثابت ٿيڻ تي ڪيس خارج ڪيو ويو. ٻئي طرف بئنرجي خلاف محڪمه جاتي انڪواري ۾ به ڪو ثبوت نه مليو. ان جي باوجود سر جان مارشل راکلداس بئنرجي کان زبردستي استعيفا حاصل ڪري ورتي. اهڙي طرح سنڌو تهذيب جي دريافت ڪندڙ هن عظيم آرڪيالاجسٽ کي 1926ع ۾ آرڪيالاجيڪل سروي آف انڊيا کان زبردستي الڳ ڪيو ويو. (9) (10) ان ئي صدمي ۾ راکلداس بئنرجي 4 سالن بعد 23 مئي 1930ع ۾ وفات ڪري ويو.

راکلداس بئنرجي جي وفات کان پوءِ سر جان مارشل 1931ع ۾ موهن جي دڙي جي دريافت بابت پنهنجي نالي سان 3 جلدن ۾ هڪ ڪتاب شايع ڪرايو. ان ڪتاب جي نسبت سان ئي سڄي دنيا طرفان سر جان مارشل کي موهن جي دڙي کي دريافت ڪندڙ پهريون ماهر قرار ڏنو ويو. جڏهن ته هن عظيم تهذيب کي ڳولي دنيا آڏو نروار ڪندڙ ڏيهي ماهر راکلداس کان اهو ڪريڊٽ زبردستي کسيو ويو. سر جان مارشل موهن جي دڙي تي پنهنجي ٽن جلدن واري ڪتاب ۾ راکلداس بئنرجي جو فقط ٻن سٽن ۾ ذڪر ڪري وڏي دل ۾ گردي جو مظاهرو ڪري ڏيکاريو.

سر جان مارشل پنهنجي ڪتاب "موهن جو دڙو ۽ انڊس سولائيزيشن" جي مهاڳ ۾ بئنرجي بابت ٻن ٻين آرڪيالاجسٽن سان گڏ ذڪر ڪندي لکي ٿو ته:

"Three other scholars whose names I cannot pass over in silence, are the late

Mr. R. D. Banerji, to whom belongs the credit of having discovered, if not Mohenjo-daro itself, at any rate its high antiquity, and his immediate successors in the task of excavation, Messrs. M.S. Vats and K.N. Dikshit. ... no one probably except myself can fully appreciate the difficulties and hardships which they had to face in the three first seasons at Mohenjo-daro." (11)

اصل □ سر جان مارشل مئي 1924ع تائين موهن جي دڙي بابت ڪا گهڻي ڇاڻ نه رکندو هو. نه وري هن ان بابت راکلداس بئنرجي جون رپورٽون شايع ڪري ڪيس ڪريڊٽ ڏيڻ پئي چاهيو. سر جان مارشل پهريون ڀيرو فيبروري 1925 □ موهن جي دڙي جو دورو ڪيو. هن موهن جي دڙي جي کوٽائي جي سڌي سئنين چارج به ان ئي سال □ ورتي. جڏهن ته ان کان اڳ بئنرجي هن اهم ماڳ جي کوٽائي مڪمل ڪري چڪو هو.

حوالا □ سمجهاڻيون:

Scientist of the Day - R. D. Banerji"." (1) 12 April 2017. Archived from the original .on 20 October 2020

Tripathi, Rama Shankar (1999). (2) History of Ancient India. Motilal Banarsidass Publ. ISBN 978-81-208- .0018-2. Retrieved 5 September 2020

Humes, Cynthia Ann (2012). (3) "Hindutva, Mythistory, ; Pseudoarchaeology". Numen: International Review for the History of .Religions. 59 (2–3): 178–201

Bhattacharya, Asok K. (1999). (4) Rakhaldas Bandyopadhyay, Delhi: .Sahitya Akademi

Mishra, P.K. (2019). Rakhal Das (5) Banerji: The Forgotten Archaeologist. .New Delhi: National Book Trust

The First Images of the" (6)
Announcement: The Illustrated London
News | Harappa". **www.harappa.com.**
.Retrieved 5 April 2022
Banerji robbed of credit for Indus" (7)
findings". The Times of India. 12 June
.2017
😎)
https://web.archive.org/...//www.lin
/dahall.org/r-d-banerji
Mishra, P.K. (2019). Rakhal Das (9)
Banerji: The Forgotten Archaeologist.
.New Delhi: National Book Trust
Banerji, R.D. Mohenjo Daro: A (10)
Forgotten Report,
https://ancientindians.org/mohenjo-
/...daro-a-forgotten
Mohenjo-daro and the Indus (11)
civilization: Being an official account of
archæological excavations at Mohenjo-
daro carried out by the government of
India between the years 1922 and
1927 . London, 1931. (Volume I: Text,
Chapters I—XIX and Plates I—XIV ;
Volume II: Text, Chapters XX — XXXII,
Appendices and Index ; Volume III:
Plates XV—CLXIV)

كتاب سنڌو سڀيتا جي اوسر جو سرسري جائزو
طارق امام جوٽيجو
ڌرتي جي وجود اچڻ، انساني ارتقا يا اوسر تي
تحقيق ڪرڻ ، لکڻ ، اُن جون گم ٿيل ڪڙيون
ملائڻ، گڏ ڪرڻ، انهن کي ترتيب ڏئي انساني سڀيتا
جي اصل روح کي نروار ڪرڻ يا تهذيب کي

پنهنجي اصل جوهر ۾ پيش ڪرڻ هڪ وڏو جوکم
وارو ڪم آهي. وري جي ذڪر سنڌو سڀيتا جي
اوسر جو هجي ته هي ڪم اُنهن چند ڪمن مان
آهي جن جي لاء چيو ويندو آهي ته هي ڪم
ناممڪن آهي. جنهن جي لاء وري ڏاها چئي ويا آهن
ته دُنيا جو ڪو به ڪم نامُمڪن نه آهي ۽ ٻين لفظن
۾ ته لغت ۾ ناممڪن لفظ آهي ئي ڪونه. هن
ڳالهه کي ٿورو سولو هيئن ڪري سگهجي ٿو ته اجا
ڪِي آهن ڪل جڳ ۾ ڪاپڙي.
هر قوم ۾ ڪجھ ماڻهو اهڙا هوندا آهن جيڪي
پنهنجي اڻ ٿڪ محنت سان ناممڪن کي ممڪن
بڻائيندا آهن يا پنهنجي مقصد کي. حاصل ڪرڻ ۾
هار نه مڃيندا آهن سائين منهنجا اهڙن ئي عملي
ماڻهن مان هڪ آهي اسان جو پياءُ رڪ
سنڌي .جنهن اجا تائين هار نه مڃي آهي ۽ سنڌو
سڀيتا جي اُنهن ڪڙين کي ڳولڻ جي ڪوشش
ڪري رهيو آهي جن لاء اجا تائين ڪو نشان نه مليو
آهي.
سندن ننڍڙو تعارف هي آهي ته سندس نالو غلام
اصغر ولد غلام جعفر منگي آهي. پاڻ 5 آگسٽ
1961ع تي ڳوٺ حامد اڃڻ، تعلقي ڪنڊياري،
ضلعي نوشهري فيروز ۾ جنم ورتو. شروعاتي
تعليم اتان ئي وٺڻ کان پوءِ سنڌ يونيورسٽي ڄام
شوري مان گريجوئيشن ڪئي.
پاڻ لکڻ جي شروعات 20 سالن جي عمر ۾
روزنامه هلال پاڪستان کان ڪيائين
1990 کان روزگار لاءِ وڃي ڪراچيءَ وساياڻين.
1999ع تائين مختلف ادارن ۾ نوڪري ڪيائين.
اُنهي دوران ئي 1990ع کان صحافت ۾ پير پائي
اصغر آزاد جا نالي سان هڪ نئين سفر جي
شروعات ڪندي روزاني عوامي آواز، سنڌ سجاڳ،
جاڳو، سچ، سوڀ، تعمير سنڌ اخبارن ۾ مختلف
عهدن تي خدمتون سرانجام ڏنيون. پاڻ، ڪيترن ئي
سنڌي اخبارن ۾ رسالن ۾ سوين مضمون ڪالم
لکيا آهن. مختلف صحافتي تنظيمن ۾ پڻ شامل
رهيو آهي.
رڪ سنڌي، سنڌ جي حقن خاطر مختلف
قومپرست ۽ ترقي پسند تنظيمن ۾ به سرگرم
ڪردار ادا ڪندو رهيو آهي. پاڻ ڳذريل 20. 25

سالن کان ادب، سياست ۽ صحافت سان لاڳاپيل
هجڻ سميت ڪيترن ئي ڪتابن جو خالق آهي،[1]
جن ۾ هيٺيان ڪتاب ڇپيل توڙي اڻ ڇپيل شامل
آهن.
1. سنڌو سڀيتا جي اوسر (تحقيق)
2. سنڌو سڀيتا جا محقق (تحقيق)
3. سنڌو سڀيتا، آرين ۽ دراوڙن وارو مفروضو
(تحقيق)
4. قومون ۽ قومي تحريڪ آزادي
5. ٺوڙهي ڦاٽڪ جو سانحــو
6. سنڌي قوم جو مـقـدمــو
7. سنڌ جي سياسي صورتـحــال
8. تاريخ جي لاٽ
9. قاضي فيض محمد
10. ســنڌ جي قـومـي تـحـريـڪ ۽ سـنڌين جو
اتحاد
11. اڄ جي سنڌ
12. منهنجون يادگيريون
13. ڏتڙيل ديس جي ڪهاڻي
14. سُکي ڌرتي، ڏکويل ماڻهو
15. پاڪستان طوفان جي گهيري ۾ ترجمو
16. سنڌي ٻولي رت رتولي (ترتيب)
17. باباءِ سنڌ ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي (ترتيب)
اڄ سندس. ڪتاب سنڌو سڀيتا جي اوسر جي
تعارفي تقريب آهي جنهن تي ڪجهه ڳالهائڻ کان
پهرين ضروري آهي ته اسان اها ڳالهه سمجهون ته
انساني ارتقا اوسَرَ ڪيئن ٿي، تاريخ کان اڳ واري
دور مان ڇا مراد آهي ۽ سنڌو سڀيتا ڪهڙي دور ۾
جنم ورتو. ڌرتي جو وجود ۾ اچڻ ٿڌڻ برفاني دؤرن
مان گذرڻ کان وٺي نباتات حيوانات جا دور گذاري
انساني دور تقريباً 300,000 سال اڳ (Homo
sapiens) انساني ظهور کان وٺي 5,000 سال
قبل مسيح تائين پڏايو وڃي ٿو. جڏهن انسان
تصويرن يا نشانين جي ذريعي پنهنجي ٻولي يا آواز
کي لکت جي صورت ڏيڻ شروع ڪئي
انهن دؤرن کي عام طور تي ٽن مکيه دورن ۾
ورهايو ويو آهي:
1. پراڻو پٿر جو دور:

300,000 - 10,000 سال اڳ، شڪار لاء قديم پٿر
جا اوزار شروع ڪيا يا شڪار لاء پٿر جو استمال
شروع ڪيو
2. وچون پٿر جون دور:
10,000 - 5,000 سال اڳ، پٿر جا وڌيڪ نفيس
اوزارن جي تياري يا ترقي ۾ ابتدائي زراعت جي
طريقن جي نشاندهي ڪئي وئي .
3. نئون پٿر جو دور:
5,000 - 2,000 سال اڳ، زراعت جي وڏي پيماني
تي پوک ڪرڻ، جانورن جي پالڻ، ۾ پيچيده سماج
جي جو اڀرڻ.
نئين پٿر جي دور ، انساني تاريخ ۾ هڪ تبديليءَ
وارو وقت هو، جنهن ۾ خانه بدوش، شڪاري طرز
زندگي کان زراعت جي ڪري گڏيل پيچيده سماج
جي اوسِرَ ٿي
هن سڄي تفصيل ۾ وجڻ جو سبب اهو آهي ته
جيئن اسان سمجهي سگهون ته رُڪ سنڌي صاحب
جو هي ڪتاب
سنڌو سڀيتا جي حوالي سان ڪيتري اهميت رکي
ٿو ۾ پاڻ تاريخ کان اڳ جي وچايل سنڌ جي الجهيل
سٽ کي ڪيئن سلجهائڻ جي ڪوشش ڪئي اٿس،
جيڪڏهن ڳالهه ٺلهي ليکي ڪئي وڃي ته هي
ڪتاب 12هن بابن تي مشتمل آهي.
پهرين باب ۾ ڌرتي جو ٺرن. ڪنڊ يا ڪنڊن جو وجود
۾ اچڻ. برفاني دؤر آفريڪا ايشيا جو الڳ ٿيڻ ڪير
ٿر جبل جو ٺهڻ سنڌوندي جو وهڻ سَمُنڊ ۾ ڪرڻ يا
سنڌو ماٿر جي ارضياتي جاگرافي بحث هيٺ آيل
آهي. جنهن کي هڪ چارٽ جي صورت ۾ پڻ آسان
ڪري سمجهايو ويو آهي ته جيئن عام پڙهندڙ به
سولائيءَ سان سمجهي سگهي.
ٻيون باب تهذيبي سياسي جاگرافي تي آهي. جنهن
۾ سنڌ، هند، اند جي نالن تي بحث ڪيو ويو آهي
ٻُڌايو ويو آهي سپ اچار سنڌ لفظ. جا ئي آهن.
سنڌو رياست يا سڀيتا اُن جي جاگرافيائي حدن،
تهذيبي سياسي سرحدن کي بيان ڪيو ويو آهي اُن
سان گڏ سندو ندي ۾ ٻين لاڳاپيل ندين جو سنڌو
نديءَ سان لاڳاپو يا جوڙ ٻڌايو ويو آهي. موسمِ
توڙي آبهوا جي تبديلي پڻ زير بحث آندي آهي.

1500ق م ۾ 850 سال جي ڊگهي سوڪهڙي يا
ڏڪر جو ذڪر پڻ ڪيو ويو آهي. جنهن جي ڪري
سنڌو سڀيتا جو زوال ٿيو
باب ٽيئن ۾ سنڌو ماٿر جي اوائلي انساني آبادين
تي مختلف حوالن سان اها ڳالهه ثابت ڪئي آهي
ته ان ڳالهه ۾ ڪو وڌاءُ ناهي ته سڀ کان پهرين
انسان يا آدم جو مسڪن سنڌو ماٿر بڻي . اتان ئي
انسان جو پهريون سفر شروع ٿيو. ان ئي باب ۾
پٿر جي ٽنهي دورن ، اُنهن جي آثارن توڙي
سماجهي زندگي جو جائزو ورتو ويو آهي
باب چوٿون سنڌو ماٿر جي زرعي ڳوٺاٽي ثقافت
متعلق آهي جنهن ۾ ٻُڌايو ويو آهي ته 8000 هزار
سال اڳ نئين پٿر جي دور ۾ سنڌو ماٿر زراعت
توڙي پٿر جي جديد اوزارن جي استعمال سان
ايتري ترقي ڪري چڪي هئي جو پنهنجي زندگين ۾
انقلاب برپا ڪري ڇڏيو هو. 4000ق م ٽامي جو
استعمال ڪيو. انهن دور ۾ ئي سنڌو ماٿر جا ماڻهو
ٻيڙيون ناهي سَمُنڊ جي سينو چيري دُنيا جي
مختلف خطن ۾ پنهنجو علم توڙي هنر ڦهلائيندا
واپار ڪندا وتندا هئا .
باب پنجين ڇهين ۾ ستين ۾ سنڌو ماٿر ۾ شهري
رياست جي بنياد ۾ معاشرتي حالت جي اُن وقت
جي ٻين تهذيبن سان ڀيٽا ڪئي وئي آهي. جمهوري،
سياسي ، صورتحال. پرامن تهذيب، ناچ ، سنگيت،
زيور ، جسماني ناهه ٺوه ، مصوري ، راندين،
رانديڪن، شهري بلدياتي رٿابندي جو جائزو ورتو
ويو آهي.اهو ٻُڌايو ويو آهي ته اهو سَڀِ مقامي
طور تي ڪيو ويو. شهري رياست جو معاشي
جائزو زراعت، هنر، ڪاريگري شڪار، سائنسي
ايجاد، جاميٽري جي واقفيت. ٻيڙين يا ساموندي
جهازن جي تياري .پرڏيهه جا سفر، ٽرانسپورٽ ۾
ڦيٽي جو استعمال جنهن جا ثبوت مختلف ملڪن
مان مليا آهن
باب اٺين نائين ۾ ڏهين ۾ سنڌو سڀيتا جي وارثن
جي ٻولي لپي شهري رياست مذهب ۾ نظريي
توڙي پرڏيهه سان لاڳاپن تي آهي. جنهن ۾ ٻڌايو
ويو آهي ته شهرن ۾ مذهبي رواداري جو نظام هو.
شهري يا رياستي وهنوار جو مذهب سان ڪو به
تعلق نہ هو. ڌرتي ۾ عورت کي مٿاهون مقام

حاصل هو. 1500ق م کان پوءِ عورت جي جاء تي
مرد مضبوط ٿيو، مذهب مضبوط ٿيو، طبقاتي
سماج کي هٿي ملي. مذهبي نظرين کي هٿي
ملي.اُن سان گڏ دُنيا جي مختلف تهذيبن سان
واپاري لاڳاپن جي حوالي سان بحث ڪري اهو
ثابت ڪيو ويو آهي ته سنڌو سڀيتا مان ئي ٻين
سڀيتائن جنم ورتو آهي.
آخر □ سنڌو ماٿر جي عوام جو نسلي جائزو ورتو
ويو آهي، آرين جو سنڌ تي حملي جو مفروضو رد
ڪيو ويو آهي. آريا ڪي ڪا به قوم يا قبيلو قبول نه
ڪيو ويو آهي . سنڌو سڀيتا جي زوال جو مفروضو
به رد ڪيو ويو آهي. هن سڄي ڪتاب پڙهڻ کان
پوءِ محسوس ٿئي ٿو ته محترم رُک سنڌي
صاحب .تمام گهٽي جاکوڙ ڪري هي ڪتاب لکي
ماضي □ ٿيل مختلف تحقيقن کي اڳيان رکندي
سنڌو سڀيتا جي حوالي ٿيل تحقيق کي هک ڪوزي
□ بند ڪيو آهي. جيڪو هک وڏو ڪم آهي.جنهن
جي لاء پاڻ ڪيرون لهڻي.

رک سنڌي جي ڪتاب “سنڌو سڀيتا جي اوسر” جو
اڀياس
ليکک: خير محمد عاشق سولنگي
سنڌ ملک اهو آهي، جنهن جي تمدن، بابل، سمير،
مصر، يونان □ پوءِ روم پهتي. سنڌو تهذيب جي
مڙني دورن جا مرحلا سنڌ □ موجود □ سنڌين □
موجود آهن. سنڌي ٻولي دنيا جي سمورين ٻولين
کان قديم آهي. آرين □ دراوڙن جي جنگين جا
مفروضا هاڻي رد ٿي چڪا آهن. آريءَ جي معنى
هاري آهي. هارين کي ئي آريا يعني زراعت جا ڄاڻو
□ سڏريل چيو ويو. سنڌ تهذيبن جو بڻ بڻياد آهي.
سنڌي ماڻهو ئي سڄي دنيا جي مختلف علائقن □
ٻيڙين تي چڙهي پاڻي جي رستن جي ذريعي □
جانورن جي ذريعي خشک رستن سان آباد ٿيندا
رهيا. رک صاحب پنهنجي ڪتاب “سنڌو سڀيتا جي
اوسر” □ وڏيک لکيو آهي ته 1500 ق م تائين

سنڌو ماٿر جي سڀيتا جو اوج رهيو آهي. جتي جتي به سنڌين کي سک مليو، انساني ضرورتن جون شيون ملنديون رهيون، اتي آباد ٿيندا رهيا. نيون شيون جيڪي به نظر آيون، انهن تي نالا رکيا ويا ۽ انهن جي استعمال بابت نوان لفظ سنڌي ٻولي ۾ شامل ٿيندا ويا ۽ هزارين سال گذرڻ بعد يقينن ٻوليءَ جي شڪل شبيهه ۾ لهجا پڻ تبديل ٿيندا رهيا. صحتمند ماحول، جانورن ۽ زراعت جي سهوليت سان گڏ واپار جون سهوليتون جتي به مليون، انهن علائقن ۾ هزارين سال اڳ سنڌي سنڌ مان سفر ڪري وڃي آباد ٿيا آهن. سنڌو تهذيب فقط سنڌ مان ڦٽي نڪتي آهي. سنڌو تهذيب جا وارث دراوڙ نسل نه پر سنڌي هئا.

آسٽريليا ۽ ايشيا ۾ ڏهن ڪروڙن کان مٿي سمات يا ڇاموٽ نسل وارا ٺيٺ سنڌي نسل جا ماڻهو آباد آهن. جڏهن ته بلوچ، سرائڪي، پنجابي، مارواڙي، ڍاٽڪي، ڪڇي، گجراتي، بنگالي، تامل، مليشيائي، ڪانياواڙي ۽ خراساني نسلن جا ماڻهو سمات جون نڪون ۽ پاڙا آهن.

تاريخ جي اوائلي دورن ۾ دنيا جي نقشي تي فقط سنڌ سڃاتي وڃي ٿي. انهن دورن ۾ افغان، پشتون ۽ بلوچن يعني افغانستان ۽ بلوچستان نالي جا علائقا يا ملڪ دنيا جي نقشي تي موجود نه هئا. سنڌ جون سرحدون روس، سمرقنڌ، بخارا، آذربائيجان، ايران سان ملنڌڙ هيون. سڄي ايشيا ۾ وڏي ۾ وڏو ملڪ سنڌ موجود هيو.

هند نالي سان ڪوبه مذهب دنيا ۾ نه رهيو آهي ۽ هندو قوم نالي دنيا ۾ ڪابه قوم وجود نه ٿي رکي. رڳ سنڌي پنهنجي ڪتاب ۾ لکي ٿو ته هندو لفظ سنڌي ٻولي جو لفظ “سنڌو” آهي. جنهن کي بعد ۾ ايراني واپارين ”سنڌ“ مان ڦيرائي ”هند“ ڪيو. ساڳي طرح مارواڙيءَ ۾ چئبو آهي ته هُون هانگڙ جائي پيو. يعني آئون سانگهڙ وڃان پيو. هن جملي ۾ به “هه” “سين” جي جاءِ تي استعمال ڪئي وئي آهي. هڪڙين ٻولين خاص ڪري يورپي ٻولين ۾ وري سنڌوءَ کي اندو، اندو ۽ انديا يا اندس ويلي سڏيو ويو آهي. انهن سنڌو ماٿريءَ کي اندس يا انديا سڏيو آهي. راجا پرٿ ڪمار جي ڪري ڪجهه علائقن کي ڀارت به چيو ويو. انگريزن ۽ مغلن هتي

سنڌ ۽ هند ۾ پوءِ گڏيل هندستان جا محاورا ڏنا آهن
۽ انگريز سامراج جي منشا مطابق هندو اڪثريت
۽ مسلم اڪثريتن کي هندو ۽ مسلم قوم سڏيو
ويو. جڏهن ته هندو ته اندو ۽ سنڌوءَ مان نهيل
آهي. البت مسلم قوم جو دنيا ۾ ڪٿي به وجود نه
آهي. بلڪه مختلف قوم جا ماڻهو دين اسلام اپنائڻ
سبب مسلم امت سڏجن ٿا.
سنڌ ۾ اوائلي دور کان اشتراڪي نظام رهيو آهي.
زراعت جي ترقيءَ جي ڪري اهي آريا يعني
سڏريل هاري مالوند ۽ اناج جا ذخيرا رکڻ ڪري
شاهوڪار بڻجي مٿئين طبقي جا بڻجي ويا ۽ پوءِ
سنڌ ۾ طبقاتي جنگيون ٿيڻ لڳيون.
رک سنڌيءَ جي هن ڪتاب مان ثبوت ملن ٿا ته
سنڌ ئي جياپي جا دڳ ايجاد ڪيا آهن. مثال طور:
زراعت، صنعت، طب جو علم، ڪنڀار، لوهار،
سوناري، صراف، واڍي، رازي ۽ موچي وغيره جي
شڪل ۾ هنرن جو علم. چمڙي جي استعمال جو
علم، موسيقي ۽ فلڪيات جو علم. واپار ۽ جهاز
راني جو علم، چوپايو مال پالڻ جو علم، سنگ
تراشي، چترڪاري، تصويرڪشي ۽ ٻولين جو علم.
مڇي مارڻ جو علم، واهڻ وستيون، ڳوٺ ۽ شهر
ٺاهڻ جو علم، سمورن هنرن جي اوزارن ٺاهڻ جو
علم، حڪومتي ۽ معاشرتي علم، لوڪ گيتن جي
شڪل ۾ شاعري جو علم، تهذيب، تمدن، ثقافت،
ناٽڪن ۽ سانگ سجائڻ جو علم. سنڌين جي قديم
آکاڻين ۾ اُڏام کٽولي ۽ آرسي ۾ دنيا ڏسڻ جا تصور
ڏنا ويا آهن. جن بنيادن تي هوائي جهاز، ميزائيل،
چنڊ گاڏيون ۽ ڪمپيوٽر يا موبائيل فون ايجاد ڪيا
ويا آهن. ٻيل گاڏيءَ جي ڦيٽي ۽ چرخي، هرلي نار
جي گراڙين جي ايجاد بعد ريل گاڏيون ۽
ٽرانسپورٽ جو نظام وجود ۾ آيو آهي.
آرڪيالاجي جي علم مطابق سڄي ايشيا کنڊ ۾ ٻين
کنڊن ۾ موهن جي تهذيب، تمدن ۽ ثقافتن جا
نشان ملندا رهيا آهن ۽ اڃا به ملڻ جا امڪان
موجود آهن. قدرتي آفتن، طوفانن، زلزلن، درياهي
ٻوڏن، سامونڊي چڙهاين، وبائي بيمارين ۽ ڌارين
حملي آورن جي داداگيري، قتل غارت ۽ ڦرلٽ
سبب سنڌ جي ماڻهن مختلف رخن ۾ لڏپلاڻ پئي

ڪئي آهي. سنڌ جي اها سموري لڏپلاڻ پرامن ۽ نوان نوان علائقا ڳولڻ واري رهي آهي.

جڏهن به ذاتي ملڪيتن جي ڪري استحصالي قوتن ۽ طبقن جنم ورتو تڏهن ڪان بکين قومن طرفان محنت ۽ جدوجهدون ڪرڻ بجاءِ شاهوڪار ملڪن جي سرحدن کي اورانگهي تمام وڏي قتل عام ڪري قومن کي لٽيو، ڦريو ۽ قبضا ڪري غلامن تي ڪارا قانون ۽ قائدا مڙهيا آهن.

عرب قوم ۽ انگريز قوم سنڌ ۽ سنڌين کي نيست و نابود ڪرڻ جون شعوري ۽ وحشي ڪوششون ڪيون، پر اهو تمام وڏو معجزو آهي جو اهڙن حادثن هوندي سنڌي قوم زنده رهي آهي. مستقبل ۾ جڏهن به آرڪيالاجي ۽ سائنس جي نوس طريقن سان تاريخ جي ڇنڊڇاڻ ڪئي ويندي ته سنڌي قوم ئي دنيا جي قومن، تهذيبن ۽ ٻولين جي ماءُ ثابت ٿيندي. رک سنڌي جي هن ڪتاب ۾ تحقيق بعد ٻڌايو ويو آهي ته ڌرتيءَ تي سڌريل انسانن جا اوائلي نشان سنڌ مان مليا آهن. موهن جي دڙي جي تهذيب مان مليا آهن.

عربن سنڌين جي نشانين کي باهيون ڏئي ساڙي ۽ قتل عام جي ذريعي معاشيات جي سنڌين کان ڦرلٽ ڪئي. انگريزن بئراجي نظام ۽ ريلوي جي نظام جي ذريعي سنڌ ۾ سنڌين مٿان غير سنڌين کي قابض ڪيو ۽ سنڌين ۾ جاگيرون ورهائي سنڌ دشمن غدار پئدا ڪيا. اهي غدار اڄ تائين حاڪم آهن ۽ انگريز سامراجيت ۽ عالمي مالياتي ادارن ۽ نيٽو جي اتحادي ملڪن جي مفادن جي حاڪميت ڪندي سنڌ ۽ سنڌين کي تباهه برباد ڪري رهيا آهن.

انساني جياپي جو سارو دارومدار معيشت آهي. آمدنيءَ جي ذريعن کي عوامي مفادن لاءِ برابري ۽ سراسري جي طريقن سان استعمال ڪرڻ سان ئي قومون خوشحال ٿينديون آهن. انسانن جي زندهه رهڻ، عزت وقار ۽ خوشحالي سان جيئڻ جو سارو دارومدار معاشي انصاف تي ٻڌل نظام ۾ ئي هوندو آهي.

رک سنڌي صاحب، تاريخ جي ان سفر ۾ علم ذريعي سنڌيت جي بحالي لاءِ هڪ جنگي محاذ قائم ڪيو آهي. مسلسل جاکوڙيندي لکندو رهيو آهي.

سندس سمورا ڪتاب ۽ مضمون سنڌين جي
بحالي ۽ انساني وقار لاءِ ئي آهن. رڪ صاحب جي
ان اڻ ٿڪ محنت تي سنڌي قوم کي هميشه فخر
۽ ناز رهندو. رڪ سنڌي جي لکڻين جي سموري
جاڪوڙ خراج تحسين ۽ ساراهه جوڳي آهي.
هاڻي ان ڳالهه جي شديد ضرورت آهي ته رڪ
صاحب جي ان پورهئي کي سنڌي عوام تائين پهچڻ
گهرجي. اسين اديب، شاعر، صحافي، ليکڪ، ڪالم
نگار، مضمون نويس، ناٽڪ نويس، ساڃاهه وند،
دانشور ۽ باشعور حلقن جا ماڻهو فقط فقط هڪ
ٻئي کي حاجي، غازي، زوار ۽ مومن جا لقب ڏيندا،
خوشامند ڪندا رهنداسين ته ان مان ڪوبه فائدو
قوم، عوام ملڪ ۽ انسان ذات کي ٿيڻو ئي ناهي.
کهڙي به ريت اهي ڪاوشون ۽ انقلابي خيال
سياست ۽ عوام جي ڪم اچڻ گهرجن. سنڌ جي
ليکڪن لکيو به گهڻو آهي ۽ لوڙيو به گهڻو آهي.
انهن جي لکڻين کي به سلام آهي. پر سنڌ جي
سڄڻن سان لاڳاپا رکڻ لاءِ حڪومتي رعايتون
نوڪاري، ڦٽيون ڪري، گهٽون ۽ گوهيون يا گديون
چڙي، سنڌ دشمنن جون دشمنيون مٿي تي کڻي به
سچ ڳالهائڻو پوندو. جيئن رڪ سنڌي سچ لکيو آهي.
سنڌو سڀيتا تي ڪوجنا لاءِ اديبن ساراهڻ جهڙو ڪم
ڪيو آهي. پر اهو عوام تائين نه پهتو آهي۽ نه ئي
عوام تي اثرانداز ٿيو آهي. عوامي سياستدان
سرڪاري ۽ حڪومتي اديبن کان لنوائيندا آهن ۽
حڪومتي نوڪريون ڪندڙ اديب وري عوامي
سياستدانن کان لنوائيندا آهن. هڪڙا اديب پنهنجا
گناهه لڪائڻ لاءِ ٻين گنهگار اديبن ۽ ڏاهن جي
ڏوهن جي نه رڳو پرداپوشي ڪندا آهن بلڪ انهن
جا مجاور بڻجي ويندا آهن.
سنڌ ڌرتي مقدس ۽ مقدم آهي، سنڌي قوم لٽيل
ڦريل غلام آهي. سنڌ جو عوام طبقاتي طرح
حاڪمن جو پيڙهيل ۽ پيٺل آهي. انهن جي عزت،
وقار ۽ سنڌيت جي بحالي ئي اسان سنڌين جي
آزادي، امن ۽ خوشحالي جي ضمانت آهي. اسان
کي گفتار جي غازيءَ بدران ڪردار جو غازي بڻجي
جدوجهد جو حصو ٿيڻ گهرجي. رڪ سنڌي صاحب
جي پورهئي کي مڃتا ڏيڻ گهرجي. سندس هي
ڪتاب "سنڌو سڀيتا جي اوسر" 175 صفحن تي

مشتمل آهي، جنهن □ سنڌو سڀيتا جي اوسر جي
سائنسي بنيادن تي وڪالت ڪيل آهي. سمورن
موضوعن تي دليلن سان لکيو ويو آهي، حوالا پڻ
ڏنا ويا آهن. ڪيس جس ڏيندي سندس پورهئي کي
سلام ڪرڻ گهرجي. مون کي مطالعي لاءِ ٻن
ڪتابن جي عنايت ڪئي وئي آهي، ان لاءِ به
سندس ٿورائتو آهيان. رک سنڌي جي ڪتابن کي
غور فڪر سان پڙهيو □ پڙهايو وڃي. سنڌ جي
ڳوٺن □ ديهن، شهرن، وهڪرن، وسندين، ماڳن □
مڪانن جي قديم نالن مان ئي سنڌ جي تهذيب،
ٻولي، ثقافت □ تاريخ جي چٽائي ٿيٽي آهي. سنڌي
ادبي سنگت جهڙي ادبي □ قومي اداري کي ٻين
ثقافتي ادارن کي انهن ڪمن بابت ڪو لائحه عمل
ناهڻ گهرجي، رک سنڌي جي پورهئي تي غور
ڪرڻ گهرجي.
(نوٽ: هي مقالو حيدرآباد قاسم آباد □ بزم روح
رهاڻ طرفان ڀهرين سيپٽمبر 2024ع تي رک
سنڌي جي ڪتاب “سنڌو سڀيتا جي اوسر” جي
مهورتي تقريب □ پڙهيو ويو.)

سنڌو ماتري تهذيب جو جديد سائنسي, علمي ادبي
تجزيو پيش ڪندڙ ليکڪ رک سنڌي
ليکڪ: پروفيسر ڊاڪٽر اظهر علي شاهه
پرو وائيس چانسيلر
سنڌ يونيورسٽي سيد الهندو شاهه ڪئمپس
نوشهرو فيروز
5 آگسٽ 1961ع تي ساهتي پرڳڻي جي تعلقي
ڪنڊياري جي ڳوٺ حامد اڇڻ □ جنم وٺندڙ □ سنڌ
يونيورسٽي مان بي ايس سي جي سند حاصل
ڪندڙ غلام اصغر منگي صحافت □ ادب جي دنيا □
اصغر آزاد □ رک سنڌي جي نئين شناخت ماڻيندي
عوامي آواز, سنڌ سجاڳ, جاڳو, سچ, سوڀ, تعمير
سنڌ □ ٻين اخبارن □ رسالن □ ايڊيٽر □ سب ايڊيٽر
طور ڪم ڪندي سوين ڪالمن □ مضمونن سان
گڏ ڪيترائي اهم ڪتاب پڻ تحرير ڪيا آهن. سندس

تازو شايع ٿيل ڪتاب "سنڌو ماٿري تهذيب جي اوسر" هڪ تاريخي, تحقيقي, علمي ادبي ڪوش آهي جيڪا سنڌ امڙ جي شاندار ماضي جي سائنسي ڇنڊ ڇاڻ ڪري نيون حقيقتون بيان ڪرڻ سان گڏ وڏيڪ تحقيق لاء نوان رخ پڻ واضع ڪري ٿي.

سنڌ جي نالي جي تاريخ بيان ڪندي رڪ سنڌي پنهنجي ڪتاب □ لکي ٿو تـ ڏهاڪو هزار سال اڳ هتان جي رهاڪن جي ٻولي □ درياء کي سنڌو چيو ويندو هو □ ان درياء جيڪري هن علائقي تي سنڌ نالو پيو جنهن مان بعد □ ايران جي واپارين هند □ روم جي واپارين انڊ جا نالا ناهيا تنهڪري هندستان يا انڊيا جا نالا بـ سنڌ مان اخذ ٿيا آهن. سنڌو سپيتا □ موجوده سمورو پاڪستان, هندستاني پنجاب, اولهه يو پي, هريانـ, گجرات, ڪڇ, ڪاٺياواڙ, مهاراشٽر □ افغانستان جو ڪجهه حصو شامل هئا جنهنجو مرڪز موهن جو دڙو □ موجوده سنڌ مرڪزي صوبو رهي آهي. دنب سادات, هڙاپا, ڪالي بنگن □ لوٿل جهڙا شهر ٻين صوبن جا مرڪزي شهر هئا.

ڌرتي جي تاريخ □ تخليق سائنسي حوالن سان بيان ڪندي رڪ سنڌي ٻڌائي ٿو تـ نيبولا يعني ٻرندڙ گئس جي ٿڌي ٿيڻ سان سج جهڙن تڪرن يعني تارن جي پيدائش ٿي جيڪي ڪشش ثقل سبب ڦرندا رهيا □ اهڙي طرح سج مان ڌرتي □ ٻين گرهن □ سيارن جي پيدائش ٿي. سج مان جنم وٺندڙ ڌرتي شروع □ نـ ٿڌي هئي نـ گول پر مسلسل ڦرڻ جيڪري اها ٿڌي □ گول ٿي. ڌرتي جو ٿئيا (Theia) نالي هڪ ٻئي سياري سان ٽڪر سبب انهن ٻنهي سيارن مان هڪ ٽڪرو الڳ ٿيو جيڪو ڌرتي جو چنڊ ٿي ويو. ڌرتي جي ٿڌي ٿيڻ سان نريل گئس □ هوا بخارن جي صورت اختيار ڪئي □ خلا □ ٿڌ هئڻ ڪري اهي بخار □ گئسون پاڻي ٿي مينهن جي صورت □ وسڻ لڳيون □ اهڙي طرح زمين جي هيٺاهين □ سمنڊ ٺهيا. نريل گئس □ ٻين تبديلين پٿرن □ ڌات جي صورت اختيار ڪئي □ اهڙي طرح جبلن جنم ورتو. ڌرتيء جي ارتقا کي جڳن (Eras), زمانن (Periods) □ ايامن (Epochs) □ بيان ڪندي ٻڌائي ٿو تـ شروع □

صرف هڪ کنڊ ۾ پوء ان مان وقت سان گڏ الڳ الڳ کنڊن جنم ورتو. ذرتي جي ارتقائي تاريخ مطابق سنڌ سميت پورو پاڪستان ڪنهن زماني ۾ سمنڊ جو پيٽ هو ۾ ان بعد گونڊو انا (Gondwana) وڏي کنڊ جو حصو بڻي جنهن ۾ آسٽريليا, آفريڪا, عربي, هند سنڌ ۾ ڏکڻ آمريڪا يعني الاسڪا شامل هئا جڏهن تہ يورپ ۾ اتر آمريڪا لاريشيا (Laurasia) نالي بئي کنڊ ۾ شامل هئا. زمين تي برفاني دور اچڻ سان کنڊن ۾ تبديليون آيون ۾ قراقرم جبلن جي جنم سان ننڍو کنڊ الڳ ٿيو. کيرٿر کان دادو ۾ بلوچستان جو پهاڙي سلسلو ۾ ڪارونجهر جو پهاڙ سلسلو هماليہ کان بہ اڳ وجود ۾ اچن ٿا. ننگر پارڪر جون ٽڪريون ساڍا 3 ارب سال اڳ جڏهن تہ رني ڪوٽ جو جابلو سلسلو پڻ 6 ڪروڙ سال اڳ وجود وٺن ٿا. بہ اڍائي لک سال اڳ سمنڊ هٽي وڃي ڪراچي واري دنگ تي بيٺو ۾ سنڌو ندي وهڻ شروع ٿي.
انسان جي تخليق بيان ڪندي رڪ سنڌي لکي ٿو تہ هڪ ڪروڙ پنجاهہ لک سال اڳ راما پٿيڪس (Ramapithecus) يعني انسان جي حيواني نسل کان علحدگي بعد ابتدائي وجود کان وٺي 70 لک سال ڏاري سواپٿيڪس (Sivapithecus) يعني انسان جي ڪجهہ سڌريل شڪل ۾ ان بعد منڇر جابلو سلسلي جو جزڻ, 5 لک سال اڳ لوٽي ندي ۾ ننگر پارڪر ۾ انسان جي رهائش, باهہ ۾ اوزارن جي ايجاد, 50 هزار سال اڳ روهڙي جي ٽڪرين ۾ انسان جي رهائش, 15000 سال اڳ ڪراچي, حيدرآباد, منڇر ڍنڍن ۾ انسان جي رهائش ۾ زمين کيڙڻ سان گڏ 8000 سال اڳ ڳوناٺيون زرعي ثقافتون جڙيون ۾ ڪکاوان گهر ٺهڻ شروع ٿيا. 4200 ق م ڪڙي گل محمد ۾ پڪا گهر ٺهڻ شروع ٿيا, 4000 ق م ۾ ڪنپارڪي چڪ جو بنياد پيو ۾ ڏات پڻ ڳولي وئي, 3500 ق م کان وڏن شهرن جي اڏاوت شروع ٿي ۾ 1500 ق م تائين عروج تي پهتي جنهن بعد سنڌو ماٿري تهذيب پوئتي پوڻ شروع ٿي ۾ ان زوال جا مفروضا پڻ بيان ڪيا ويا آهن.
مٿي بيان ڪيل نقطن کان علاوهہ اوائلي ٻولي ۾ سنڌو لڪت سميت سنڌو ماٿري تهذيب جي مذهبي,

معاشي, ثقافتي ۽ ٻين ڪيترن ئي رخن ۾ تجزيا پيش ڪيا ويا آهن. هنن سمورن تجزين ڪي دنيا جي ٻين تهذيبن خاص ڪري شام جي قديم شهر حلب (Aleppo), فلسطين جي قديم شهر أريحا (Jericho), ايران جي قديم شهر شوش (Susa) ۾ مصر سميت ٻين قديم شهرن سان پڻ سنڌو ماٿري تهذيب جي شهرن ۾ ٻين خاصيتن جي وڌيڪ سائنسي طور طريقي سان پيٽ ٿيڻ گهرجي.
پڙهيل: رڪ سنڌي جي ڪتاب "سنڌو سڀيتا جي اوسر" جي مهورتي تقريب، پهرين سيپٽمبر 2024 قاسم آباد، حيدرآباد

روزاني سوپ ڪراچي ۾ منهنجي ڪتاب "سنڌو سڀيتا جا قديم ماڳ" تي ادي شاهده ڪلهوڙو جو لکيل هي مضمون پڙهندڙن سان ونڊ ڪجي ٿو.
سنڌو سڀيتا جا قديم ماڳ
شاهده ڪلهوڙو
اسان جڏهن پنهنجي عظيم تهذيب سنڌو ماٿري بابت ڪو به ذڪر ٻڌندا هئاسين ته اها ڳالهه ٻولهه موهن جو دڙو کان شروع ٿي موهن جي دڙي تي ئي ختم ٿيندي هئي. اسان سنڌو ماٿري جي تهذيب جو ڪل اثاثو موهن جي دڙي کي سمجهندا هئاسين. چاڪاڻ ته اسان جو علم اڻ پورو هو. اسان کي پنهنجي ٻولي سنڌي ۾ اهڙي ڪابه تفصيلي ڄاڻ نه ڏني وئي هئي ته سنڌو ماٿري جي تهذيب جو اڪيلو اهڃاڻ فقط موهن جو دڙو ناهي پر گذريل هڪ صدي دوران ان عظيم سولائيزيشن جا ڪيئي سوين هزارين ماڳ يعني سائيٽون ملي چڪيون آهن. ان حوالي سان وڏو ڪردار اسان جي سينئر تاريخدان ۽ محقق رڪ سنڌي جو آهي. جنهن سنڌو ماٿري جي تهذيب بابت تفصيلي ڄاڻ اسان کي پنهنجي ٻولي ۾ مهيا ڪري ڏني آهي. رڪ سنڌي جي سنڌو ماٿري جي تهذيب بابت سربستي ڄاڻ تي مشتمل ليڪچرن جي سلسلي کي سنڌ سميت دنيا جهان ۾ وڏي پذيرائي ملي آهي. خاص

ڪري سندس يوٽيوب چيل تي موجود ليڪچر سيريز کي هزارين ماڻهن ڏٺو پڌو آهي. جڏهن ته نامياري ليکڪ رک سنڌي جي فيس بوڪ پيج تي انڊس سولائيزيشن بابت رڪيل وڊيوز سنڌو تهذيب کي سنڌ جي موجوده نسل کي روشناس ڪرائڻ اهم ڪردار ادا ڪيو آهي.
سنڌ جي سينئر اديب، محقق تاريخدان رک سنڌي جا هن وقت تائين 13 کان وڌيڪ ڪتاب شايع ٿي چڪا آهن. جن تازو سندس 2 ڪتابن "سنڌو سڀيتا: آرين دراوڙن وارو مفروضو" "سنڌو سڀيتا جا قديم ماڳ" سنڌ جي تاريخ بابت نئون بحث ڇيڙي ڇڏيو آهي. انهن ڪتابن خاص ڪري سندس ڪتاب "سنڌو سڀيتا: آرين دراوڙن وارو مفروضو" وڏي مڃتا ماڻي آهي. ان ڪتاب جون حيدرآباد، ڪراچي، مٺياري سڪرنڊ مهورتي تعارفي تقريبون منعقد ٿي چڪيون آهن. جن سنڌ جي سينئر اديبن تاريخ سان دلچسپي رکندڙن شرڪت ڪري هن ڪتاب کي سنڌ جي تاريخ بابت هيل تائين سنڌي ٻولي لکيل ڪتابن اهم اضافو قرار ڏنو آهي.
سنڌ جي تاريخ تي گذريل 30 سالن کان تحقيق ڪندڙ رک سنڌي جو هڪ ڪتاب "سنڌو سڀيتا جا قديم ماڳ" تازو مارڪيٽ آيو آهي. جنهن پهريون ڀيرو سنڌو تهذيب جي 92 قديم ماڳن تي تفصيلي جاڻ ڏني وئي آهي. هي سنڌي ٻولي پنهنجي نوعيت جو پهريون ڪتاب آهي. جنهن نه فقط موجوده سنڌ پر سنڌو تهذيب جي 5 هزار سال اڳ وارين سرحدن اندر مليل ماڳن بابت جاڻ ڏني وئي آهي. رک سنڌي موجب هن وقت تائين پاڪستان انڊيا سنڌو سڀيتا جا 2 هزار کان وڌيڪ ماڳ دريافت ٿي چڪا آهن. جن مان ڪجهه قديم آثارن پٽڻ جي کوٽائي ڪئي وئي آهي ته ڪن جي صرف نشاندهي ڪئي وئي آهي. جن سنڌ مان مليل ماڳن موهن جو دڙو، آمري، ڪوٽڏجي، چانهون جو دڙو، ڳاڙهو پڙو، نهٽو، ٿرڙي گجو، ڪوهتراس بٺي، پانڌي واهي، علي مراد، ڊرٻ ڏيٺڙي، ٽيڙ، لکمير جي ماڙي، ڪائي بٺي، لنڊي بٺي، ليمون جوڻيجو، غازي شاهه، نارو وارو دڙو، ڏنڀ بٺي، ديهه ماڙي صابري، ڏيسوئي، الهڏنو، عاملاٽو،

عارب جو ٽاٽو، شاهه جو ڪوٽڙو، ٻانڌٽي، چونرو، ڊال، ڏيجي جي ٽڪري، گورنڊي، حسن علي، جهڪڙ، جانگهارا، ڪرچاٽ، ڪجور، لڪيو (پير لاڪو)، لوهري، ليلان جي ماڙي، لوهم جو دڙو، اورنگي، عثمان جي ٻني، پئي جو ڪوٽڙو، پوڪراڻ، ٽنڊو رحيم، تونگ ٻني، احمد شاهه، ٻچاٽي، ٻانڌڙي، ٻيبي جي پٽ، چٽي جو ڪنڌ، ڊلاٽي جو ڪوٽ، جيري جو ڪلات، جڏيرن جو دڙو، ڪچو ٻني، ڪنڊر پٽ، ڪانڌي واهي، ڪرهيو پير پانڊاري، ڪرنڊ جي پٽ، ڪوسو دڙو، ڪونج سر، لنڊي نوڙهي، لال چتو، ممڙو، مرڪان، مشتاق، ترڳاٽي جو ڪنڌ، نڪا، ڦنگ، راڄو ديرو، روهيل جو ڪنڌ، سنياسي ٻني، نارو ٽڪري، نيڙهي بهادر شاهه، پير شاهه جڙيو، نيل بازار، جهانگري، منو ڏياٽو، ڏامراهو، ڪوٽيشر، وجهڙوٽ، لاڪين جو دڙو ٻيا شامل آهن. جڏهن ته بلوچستان جا قديم ماڳ مهر ڳڙهه، ڪڙي گل محمد، دمب سادات، ستڪاجن در، نال، راڻا گنڌئي، بالاڪوٽ، دشتوء ستڪا ڪوهه، تربت، شاهي تمپ، واهل، بيلا، ڪولي، نندرا، نوڪجا شاهه، نندوري، ڪناڙ، ميهي، سرخ ڏنپ، خضدار، انجيرهه، پناٽي ڏمپ، ڪوٽرا، سياهه ڏنپ، قلات، گاند ڏمپ، ڪرتا، ٿوگائو، بابر ڪوٽ، شوجنگل، ڪناڙي، ڪيچي بيگ، ڪوئيٽا مري، مغل گندائي، پيراٽو گندائي، دبر ڪوٽ ٻيا شامل آهن. پختون خواهه جا قديم ماڳن بنون، سري ڪولا، ڪرم شاهه، گوملا، رحمان ڳڙهي، هٿالا، جهنگ، شهباز ڳڙهي ٻيا شامل آهن. ٻئي طرف موجوده پنجاب جي قديم ماڳن هڙاپا، گنويري والا، ترڪي، سانڌ نارو، 24 ماڳ ٻهاولپور قديم هاڪڙي درياهه جي ڪنارن تي، لوري والا ٿر، ٻهوٽ، ڪدوالا، ونيوال، جلال پور، ليهه، چڪ پربان سيات، موسی خيل ٻيا شامل آهن. اوپر پنجاب، هريانه راجپوتانه مليل قديم ماڳن ڪالي ٻنگن، ڪوٽ پلان، ڪوجلا نيهنو، بارا، عالمگير پور، نگر، روپر، 14 ماڳ بيڪانير ، دوب، هريانه رياست راڪي ڳڙهي ٻيا شامل آهن. سنڌي ٻولي هن قسم جو تحقيقي ڪتاب سنڌ جي تاريخ تي مستقبل تحقيق ڪندڙن خاص ڪري تاريخ سان دلچسپي رکندڙن لاءِ ڪارائتو ڪم آهي.

ليکڪ پاڻ ڪتاب جي مهاڳ ۾ ڄاڻائي ٿو ته “سنڌو ماٿري جي تهذيب اڄ کان هڪ صدي اڳ برصغير تي برطانوي قبضي دوران دريافت ڪئي وئي. دنيا جهان جا ماهر ان تي تحقيق ڪري رهيا آهن. ان سلسلي ۾ ڪيئي پراجيڪٽ تيار ڪري ۾ ادارا جوڙي کوجنا ڪئي پئي وڃي. سنڌو سڀيتا تي دنيا جي ٻين ملڪن ۾ جيتري تحقيق ٿي آهي، افسوس جو ان بابت ان خطي ۾ ايتري کوجنا نه ٿي آهي، جتي اها عظيم تهذيب پنهنجو وجود رکي ٿي. ڀارت کي ڇڏي، جيڪڏهن پاڪستان تي نظر وجهجي ته هتي سنڌو تهذيب کان لاتعلقي جو رجحان انتهائي ڏکوئيندڙ آهي. اصل ۾ سنڌو ماٿري ۾ رهندڙ ماڻهن پنهنجي تهذيب جي وارثي ڪرڻ ڇڏي ڏني آهي. دنيا اندر سنڌو ماٿري جي تهذيب تي جيڪا جديد تحقيق ٿي رهي آهي. ان کان به هتان جي ماڻهن کي اڻ ڄاڻ رکيو ويو آهي.”

اجهوڪي هلال پاڪستان، حق سچ ۾ سنڌ اخبار ۾ سنڌ جي ڏاهي ليکڪ رک سنڌيء جي ڪتاب "سنڌو سڀيتا " آرين ۾ دراوڙن، وارو مفروضو تي ڇپيل منهنجو رٽيڪل
20 اپريل 2024ع
قاضي مقصود احمد
رک سنڌيءَ جي ڪتاب “سنڌو سڀيتا” جو جائزو تاريخ، هڪ اهڙو علم آهي، جنهن ۾ بيانيه ڏيندي وچ ۾ پنهنجن مفادن سان لاڳاپيل نظرين جي گهڙت عالمن جي هڪ گروهه جو مزاج رهيو آهي. تنهنڪري سنڌين کي، ٻاهرين محققن ۾ مورخن جون لکيل تاريخون ۾ تحقيقون ۾ مقامي ڪتابن ۾ انهن جا ڏنل حوالا دماغ جا در کولي پوريءَ ذميداريءَ سان پڙهڻ گهرجن.
رک سنڌيءَ جو ڪتاب “سنڌو سڀيتا” آرين ۾ دراوڙن وارو مفروضو، يورپ جي سنڌ ۾ هند جي علائقن تي قبضي ۾ هتي جي ويڪائو مٿئين طبقي سان گڏ شراڪتي راڄ قائم ڪرڻ لاءِ جوڙيل هڪ

نظرئي جي استعماري اصليت سامهون آڻڻ جي سلسلي جي هڪ اهم ڪڙي آهي، جيڪو اسان کي گهڻي وقت کان ڪورس ۾ پڙهايو پيو وڃي. پاڻ هن نظرئي جي خالق طور جرمن ليکڪ ميڪس مولر جو نالو ڏنو اٿس، جنهن 1850ع ۾ اهو نظريو پيش ڪيو ۾ ٻولين جي هڪ وڏي گروهه کي آريائي ٻولين طور پيش ڪيائين ۾ پوءِ منظر طريقي سان يورپ مان آرين جي ايران ۾ سنڌ يعني سنڌو ماٿر ۾ پهچڻ جي پرچار ڪئي وئي. ان لڏپلاڻ کي پهرين آرين جون ڪاهون قرار ڏنو ويو ۾ پوءِ انهن ڪاهن جا ثبوت نه ملڻ تي پرامن لڏپلاڻون ڪوئيو ويو. مقامي سطحن تي هڪ پاسي اتر هند جي ماڻهن کي آريا ڪوٺي انهن کي مراعت يافته طبقي طور پنهنجي تابع رکيو ويو ته ٻئي پاسي ڏکڻ هند جي ماڻهن کي سنڌو ماٿر جا اصل رهاڪو ڪوٺي، انهن جو مان وڌائي کين مطيع رکڻ جا بنياد سگهارا ڪيا ويا. هن معاملي ۾ ٻوليءَ جي لفظن کي ثبوت طور ڪتب آندو ويو ۾ ٻولين جي درجه بندي ڪئي وئي. هن سڄي ڪوشش دوران اصل قومن ۾ ٻولين کي پنهنجي مرڪز تان ٽيڙيو ويو، جنهن جو سڀ کان وڏو نقصان سنڌ ۾ سنڌي ٻوليءَ کي رسيو. رک سنڌيءَ جي ڪتاب ۾ انهن سڀني ڳالهين جو مفصل جواب ڏيندي اهو ٻڌايو ويو آهي ته اها هڪ سازش هئي ۾ آريائي نسل پرستيءَ واري ٿيوري هڪ رٿابندي هئي ۾ 10 اپريل 1866ع تي رائل ايشياٽڪ سوسائٽي لندن جي آفيس ۾ ننڍي ڪنڊ تي قبضي لاءِ آريا نسل جو بنياد وجهڻ وارن نظريو جوڙيو ويو. اڳتي اهو به واضح ڪيو ويو آهي ته آرين جي اصل وطن بابت به ماهرن ۾ اختلاف موجود آهي. سندس جوڙيل هڪ باب ۾ واضح ڪيو ويو آهي ته آرين کي سندن جوڙيل اها ٿيوري ڳڇيءَ ۾ پئجي وئي جو سنڌو سڀيتا جو دريافت کان پوءِ ننڍي ڪنڊ کي تهذيب سان روشناس ڪرائڻ وارن نام نهاد آرين کي خبر پئي ته اصل تهذيب يورپ يا يونان جي ناهي، بلڪه سنڌو سڀيتا جا ماڻهو پهريان کان سڌريل ۾ تهذيب يافته هئا. هن، انهيءَ نقطي تي به ڳالهايو آهي ته آريا ڪو نسل نه، پر سنسڪرت جو هڪ لفظ آهي، جنهن جي معنيٰ معزز (Noble) آهي. ثبوت لاءِ هن 450ع

جي هڪ آڳاٽي ڊڪشنريءَ جو حوالو ڏنو آهي. هن سنڌ ۾ سنڌين جي فضيلت بيان ڪرڻ لاءِ ويدن جا حوالا به ڏنا آهن ۾ اهو به ٻڌايو اٿس ته خود يورپ جي به ڪيترن ئي ماهرن آريائي نظرئي کي رد ڪري ڇڏيو آهي.

اڳتي هلي رڪ سنڌي، سنڌو سڀيتا کي دراوڙي قرار ڏيڻ واري نظرئي تي ڳالهائيندي ٻڌائي ٿو ته دراوڙي ٻوليون ڳالهائيندڙ انڊيا جي ڏکڻ وارن علائقن جا رهواسي آهن . انڊيا جي انهن رياستن ۾ تامل نادو، ڪيرالا، ڪرناٽڪ، آنڌرا پرديش، تلنگانه شامل آهن............ دراوڙي ٻوليون ڳالهائيندڙ انڊيا جي آباديءَ جي 20 سيڪڙو جيترا آهن. دراوڙي ٻولين جي گروپ ۾ تامل، مليالم، تيلگوءِ ڪنڙ ۾ تلو سميت 70 زبانون شامل آهن.

پاڻ ٻڌائي ٿو ته جان مارشل، موهن جي دڙي جي کوٽائي ڪرائي اتي جي ٻوليءَ کي دراوڙي زبان ۾ سنڌو تهذيب کي دراوڙي تهذيب ڪوٺيو. پاڻ سوال ٿو اٿاري ته کوٽائي اجا شروعاتي مرحلو ۾ هئي ۾ ان مان مليل لکت پڙهجي نه سگهي هئي ته سر جان مارشل اهو اندازو ڪيئن لڳايو ته موهن جي دڙي جي وارثن جي ٻولي دراوڙي آهي ۾ تهذيب، دراوڙن جي تهذيب آهي. سندس تحقيق اها به آهي ته دراوڙن جو نسلي گروهه تحت انڊيا جي لکت ۾ ڪٿي به ذڪر ڪونهي ۾ اهو 19 صديءَ جي ٻيڻڪي دور ۾ نسلي گروهه طور ڪيو ويو. ان سلسلي ۾ هن بروهين جي دراوڙ هجڻ تي به ڳالهائي ان خيال کي رد ڪيو آهي.

رڪ سنڌيءَ عالمن جي ان خيال کي به رد ڪيو آهي ته سنڌو سڀيتا اوچتو ختم ٿي وئي، بلڪه هو ان جو تسلسل برقرار هئڻ جو ذڪر پڻ ڪري ٿو. ان سان گڏ سنڌو ماتريءَ مان ڏورانهن علائقن ڏانهن ماڻهن جي لڏپلاڻ ۾ تهذيب جي آبياري ڪرڻ جو به ذڪر ڪري ٿو. هن سنڌو تهذيب کي لڳايل تازي ڪاٽ سنڌو سرسوتي تهذيب تي به ڳالهايو آهي، جيڪا سنڌو تهذيب جي متبادل طور تي لاڻي وئي آهي ۾ ان کي رد ڪيو آهي.

رڪ سنڌيءَ جو هيءُ ڪتاب سنڌي زبان ۾ سنڌو تهذيب جو ڪيس پيش ڪري رهيو آهي، جنهن کي علائقائي مفادن تحت ختم ڪرڻ لاءِ ڪيترائي جتن

ڪيا ويا آهن. سنڌي ماڻهن کي هن ڪتاب جو
ضرور مطالعو ڪرڻ گهرجي ۽ سنڌو تهذيب،
سنڌي ٻولي، سنڌو لکت، آريا ۽ دراوڙ لفظن جي
اصليت ۽ ارتقائي بنيادن کي سمجهي سنڌ جي
تاريخ ۾ تهذيب کي غلط تحقيق جي بنياد تي جهڪو
ڪرڻ ۽ لڪائڻ جو در بند ڪرڻ گهرجي.
رک سنڌيءَ جي هن قسم جي علمي جدوجهد کي
مان ڏيندي اڄ 31 چيٽ 1398 مطابق 20 اپريل
2024ع تي مٽياريءَ ۾ سندس ڪتاب "سنڌو
سپيتا" آرين ۽ دراوڙن وارو مفروضو جي "سنڌو
سپيتا جاڳرتا سٿ سنڌ" پاران مهورت ڪرڻ کان
علاوه ڪيس سنڌو سپيتا ايوارڊ پڻ ڏنو پيو وڃي.

منهنجي ڪتاب "سنڌو سپيتا: آرين ۽ دراوڙن وارو
مفروضو" تي نوجوان اديب پياري دوست پروفيسر
مدد علي جهتيال جو لکيل تبصرو اڄوڪي هلال
پاڪستان ڪراچي ۾ شايع ٿيو آهي. جنهن تي
پروفيسر مدد علي جهتيال صاحب جس لهي.

ڪتاب سنڌو سپيتا آرين ۽ دراوڙن وارو مفروضو
تي تبصرو
پروفيسر مدد علي جهتيال
رک سنڌي جي ڪتاب سنڌو سپيتا(آرين ۽ دراوڙن
وارو مفروضو) تي لکڻ منهنجي لاءِ وڏو اعزاز آهي،
ڇو تہ مان ڪو ايڏو وڏو محقق نہ آهيان جو رک
سنڌي جي لکيل تاريخي ڪتاب تي پنهنجو رايو ڏئي
سگهان بهرحال مڙي قلم کي روان رکندي ڪجھ
لکيو آهي، سڀ کان پهريان رک سندي جو مختصر
تعارف اوهان تائين پهچائيندو هلان تہ رک سنڌي 5
آگسٽ 1961ع تي تعلقي ڪنڊيارو ضلع نوشهرو
فيروز جي ڳوٺ حامد اڄڻ ۾ جنم ورتو. سندس
اصلي نالو غلام اصغر آهي، پاڻ ذات جا منگي آهن.
هن سنڌ يونيورسٽي مان گريجوئيشن ڪرڻ کان
پوءِ قومي تحريڪ ۾ سرگرم رهيو، تنهن کان پوءِ
پاڻ صحافت جو پيشو اختيار ڪيو. جيڪو ٽن
ڏهاڪن تي مشتمل آهي، پاڻ روزاني سنڌ سجاڳ
جي ايڊيٽر ۽ روزاني جاڳو ڪراچي جي ايڊيٽر ۽

پبلشر طور خدمتون سرانجام ڏنيون. جڏهن ته
روزاني عوامي آواز ڪراچي، روزاني سچ ڪراچي،
روزاني سوپ ڪراچي، روزاني تعمير سنڌ
ڪراچي، روزاني سنڌ حيدرآباد □ نيوز ايڊيٽر □
اسسٽنٽ ايڊيٽر طور خدمتون سرانجام ڏنيون. پاڻ
مختلف صحافتي تنظيمن □ شامل رهيو آهي.رڪ
سنڌي سنڌ جي حقن خاطر مختلف قومپرست □
ترقي پسند تنظيمن □ پڻ سرگرم ڪردار ادا ڪندو
رهيو آهي. هو گذريل 30 سالن کان ادب، سياست
□ صحافت سان لاڳاپيل هجڻ سميت ڪيترن ئي
ڪتابن جو مصنف پڻ آهي، جن □ ڪيترائي ڪتاب
ڇاپيل آهن. جڏهن ته سندس سوين مقالا □
مضمون مختلف اخبارن □ رسالن □ شايع ٿيندا رهيا
آهن. □ سندس ڇپيل ڪتاب هي آهن،
سنڌو سڀيتا جي اوسر (تحقيق)
قومون □ قومي تحريڪ آزادي (سياسي صورتحال)
ٽوڙهي ڦاٽڪ جو سانحو (تاريخ □ سياسي
صورتحال) سنڌي قوم جو مقدمو (تاريخ،
سياسي صورتحال) سنڌ جي سياسي صورتحال
(تاريخ، سياسي صورتحال)تاريخ جي لاٽ (ادب)
قاضي فيض محمد (سوانح) سنڌ جي قومي
تحريڪ □ سنڌين جو اتحاد (مقالا □ مضمون) اڄ
جي سنڌ (مقالا □ مضمون) منهنجون يادگيريون
(سوانح) ڏتڙيل ديس جي ڪهاڻي (مقالا □
مضمون) سُڪي ڌرتي، ڏڪويل ماڻهو (مقالا □
مضمون) پاڪستان طوفان جي گهيري □ (بينظير
ڀٽو جي ڪتاب جو سنڌي ترجمو سنڌي ٻولي رت
رتولي .باباءِ سنڌ ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي شامل
آهن . مٿين ڪتابن کان پوءِ رڪ سنڌي صاحب جو
تازو ڪتاب سنڌو سڀيتا، آرين □ دراوڙن وارو
مفروضو آهي
جيڪو ذوالفقار هاليپوٽو جي آشياني مينيزاز لطيف
آباد حيدرآباد □ 12اپريل 2024 تي شاندار مهرتي
تقريب منعقد ٿي، جنهن □ سنڌ جي سلڇڻي صالح
فرزند- محقق- ڪالم نويس رُڪ سنڌي صاحب □
نالي وارن اديبن، شاعرن جي مان □ ڊنر جو پڻ
بندوبست ڪيو ويو-
جنهن جي صدارت نوجوان نثرنگار جاويد سوز
هالائي ڪئي-

خاص مهمان شاعر- براڊڪاسٽر نصير مرزا صاحب
ڪئي- محقق هڪ ڳالهه تي رازي ٿيا ت□
ڪتاب سنڌ جي تاريخ بابت ڦهلايل ڪوڙين سازشن
کي رڪ سنڌي وائکو ڪري پنهنجي تاريخ پاڻ لکڻ
جو اتساهه ڏنو آهي-انگريزن توڙي ٻين محققن سنڌ
جي تاريخ سان کهڙا هاجا ڪيا، هن تحرير □ انهن
سازشن □ مڪارين تان پردو کڻي ٿو-
جنهن □ هڪ زبردست ڳالهه اها ٿيل آهي ته اسان
کي دراوڙ نه پر پنهنجي سنڌي هجڻ تي فخر هجڻ
گهرجي-
هي ڪتاب دليلن سان اهو بحث ثابت به ڪري ٿو-
ان موقعي تي صدارتي راء ڏيندي جاويد سوز چيو
ته رُڪ سنڌيء جو هي ڪتاب موئن جي دڙي جي
تاريخ جو اهم دستاويز آهي،خاص مهمان سينيئر
اديب □ براڊ ڪاسٽر محترم نصير مرزا پنهنجي
گفتگو □ چيو ته رُڪ سنڌيء جو مفروضي تي آندل
هي ڪتاب پڙهندڙن لاء اميد ته دلچسپ ثابت
ڪندو،
شريڪ ٿيندڙ اديبن:سليم چني, صاحب پڻ رڪ
سنڌي جي لکيل ڪتاب جي ڀرپور ساراهه ڪئي،
منصور قادرجوڻيجي,واحد
ڪانڌڙي,گلشيرڪوريجي,محبوب سنڌي,نثار ڳاهي,
پروفيسر مدد علي جهتيال,مولابخش محبتي,ستار
سروهي,تراب علي تراب,فدا ڪلرائي,جمشيد
رند ، نثار ڳاهو □ ٻين ڪتاب 'سنڌو سڀيتا' تي
مختصر □ جامع گفتگو ڪرڻ سان گڏ خوب
ساراهيو.
ڪتاب جو مزيد خلاصو ٻڌائيندو هلان ت□ ڪتاب □
هيٺين موضوعن تي شاندار لکيو ويو آهي،
سنڌو ماٿري تي آرين جي حملي واري ٿيوري،
ٻولين وچ □ هڪ جهڙائي
آريائي حملي، لڏپلاڻ وارو مفروضو، هڪ سازش،
آرين جي اصل وطن بابت ماهرن □ اختلاف،
انگريزن جو غلامن لاء تعليمي سرشتو،
يورپ کي پنهنجي ئي ٿيوري ڳچي □ پئجي وئي،
آرين جو حملو □ رگ ويد،
ويدن □ سنڌو ندي جي ساراهه،
آرين □ اڻ آرين □ ويڙهه جا سبب،
آريائي ٿيوري ماهرن طرفان رد،

سنڌو سڀيتا کي دراوڙي قرار ڏيڻ وارو مفروضو،
براهوي □ دراوڙي تهذيب وارو مفروضو،
ايران □ آريائي نسلي مفروضو،
آريائي ٿيوري □ برصغير □ گهوڙي جو وجود،
جينياتي بنيادن تي آريائي حملي وارو مفروضو رد،
تهذيب جو تسلسل برقرار،
سنڌو ماٿري مان پرڏيهه ڏانهن لڏپلاڻ،
نتيجا،
سنڌو سڀيتا جي سڃاڻپ سان هٿ چراند، وغير□
تي شاندار تحقيقي ڪم ٿيل آهي،
ڪتاب جي مهاڳ □ رڪ سنڌي صاحب بهترين لفظ
لکيا آهن ت□ اڄ جي جديد سائنسي دور □ ڪنهن ب□
ملڪ، قوم، خطي يا ڪا ب□ ٻولي ڳالهائيندڙن بابت
ڪو ب□ ڪوڙ، لٻاڙ بازي يا غير حقيقي دعوي ڦٻي ن□
ٿي سگهي، ڇاڪاڻ ت□ جيسيتائين هر دعوي جا
ٺوس سائنسي بنياد ثابت ن□ ٿيندا، ان کي فقط
پنهنجي خواهش تي سچ قرار ڏئي ن□ ٿو سگهجي.
ان ڪري قديم دور جي تهذيب، ثقافت، ماڻهن،
مڪانن، موسم، درياهي وهڪرن بابت ڪا ب□
ڪوڙي دعوي پير ڪوڙي بيهي ن□ ٿي سگهي.
مقصد چوڻ جو اهو آهي محقق رڪ سنڌي صاحب
انتهائي باريڪ بيني سان ڪتاب کي سهيڙيو آهي،
جيڪو تاريخ جي ڪئي ڪتابن جي پٽ واکي ڪري
ٿو، هن ڪتاب کي پڙهڻ کان پوء پڙهندڙ يقينن
پنهنجي راء تي غور ويچار ڪندا □ ان ڳالهه کي
سمجهي ويندا ت□ منهنجي تحقيق يا مون جيڪو
پڙهيو آهي اهو اڻ پورو آهي، محقق جو تقريب
دوران اهو ب□ چوڻ هو مون تحقيقي ڪم انتهائي
حساس طريقي سان ڪيو آهي ليڪن تحقيقي ڪم
هميش□ مڪمل ن□ ٿي سگهيو آهي □ ٿي سگهي ٿو
ت□ ايندڙ وقت □ ٻيو ڪو محقق ان تي اجان ڪي
ٻيون تحقيقتون پيش ڪري، آخر □ مان رڪ سنڌي
جي محنت کي سرخ سلام پيش ڪيان ٿو، هن عمر
□ ب□ هو علمي تحقيقي جاکوڙ جاري رکيون پيو
اچي □ يقينن ايندڙ وقت □ اڃا ٻي ڪا ڪنهن نئي
موضوع تي تحقيقي آڻي سگهي ٿو.

ڪتاب قومي آزادي جون تحريڪون تي تبصرو.
پروفيسر مدد علي جهتيال

رڪ سنڌي جو ١٨ ڪتاب قومي آزادي جون تحريڪون تي لکڻ منهنجي لاء وڏو اعزاز آهي، رڪ سنڌي جو مختصر تعارف اوهان تائين پهچائيندو هلان ت۽ رڪ سنڌي 5 آگسٽ 1961ع تي تعلقي ڪنڊيارو ضلع نوشهرو فيروز جي ڳوٺ حامد اڄڻ ۽ پيدا ٿيو. سندس اصلي نالو غلام اصغر آهي پاڻ ذات جا منگي آهي. هن سنڌ يونيورسٽي مان گريجوئيشن ڪرڻ کان پوءِ قومي تحريڪ جو سرگرم رڪن رهيو تنهن کان پوء پاڻ صحافت جو پيشو اختيار ڪيو. جيڪو ٽن ڏهاڪن تي مشتمل آهي، پاڻ روزاني سنڌ سجاڳ جي ايڊيٽر ۽ روزاني جاڳو ڪراچي جي ايڊيٽر ۽ پبلشر طور خدمتون سرانجام ڏنيون. جڏهن ته روزاني عوامي آواز ڪراچي، روزاني سچ ڪراچي، روزاني سوپ ڪراچي، روزاني تعمير سنڌ ڪراچي، روزاني سنڌ حيدرآباد ۽ نيوز ايڊيٽر ۽ اسسٽنٽ ايڊيٽر طور خدمتون سرانجام ڏنيون. پاڻ مختلف صحافتي تنظيمن ۽ شامل رهيو آهي.رڪ سنڌي سنڌ جي حقن خاطر مختلف قومپرست ۽ ترقي پسند تنظيمن ۽ به سرگرم ڪردار ادا ڪندو رهيو آهي. هو گذريل 30 سالن کان ادب، سياست ۽ صحافت سان لاڳاپيل هجڻ سميت ڪيترن ئي ڪتابن جو خالق رهيو آهي، جن ۽ ڪيترائي ڪتاب ڇاپيل آهن. جڏهن ته سندس سوين مقالا ۽ مضمون مختلف اخبارن ۽ رسالن ۽ شايع ٿيندا رهيا آهن. ۽جڏهن ته سندس ڇپيل ڪتابن ۽

1. سنڌو سڀيتا جي اوسر (تحقيق)
2. سنڌو سڀيتا جي محقق (تحقيق)
3. سنڌو سڀيتا، آرين ۽ دراوڙن وارو مفروضو (تحقيق)4. قومون ۽ قومي تحريڪ آزادي (سياسي صورتحال)5. ٿوڙهي ڦاٽڪ جو سانحو (تاريخ ۽ سياسي صورتحال)6. سنڌي قوم جو مقدمو (تاريخ، سياسي صورتحال)7. سنڌ جي سياسي صورتحال (تاريخ، سياسي صورتحال)8. تاريخ جي لاٽ (ادب) 9. قاضي فيض محمد (سوانح) 10. سنڌ جي قومي تحريڪ ۽ سنڌين جو اتحاد (مقالا ۽ مضمون)11. اڄ جي سنڌ (مقالا ۽

مضمون)12. منهنجون يادگيريون (سوانح)13.
ڏتڙيل ديس جي ڪهاڻي (مقالا مضمون)14.
سُکي ڌرتي، ڏکويل ماڻهو (مقالا مضمون)15.
پاڪستان طوفان جي گهيري (بينظير ڀٽو جي
ڪتاب جو سنڌي ترجمو 16. سنڌي ٻولي رت
رتولي .17. باباءِ سنڌ ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي
شامل آهن .
رڪ سنڌي پنهنجي ڪتاب قومي تحريڪن جي
دنيا ليول کان شروعات جي تفصيل لکي آهي،
جنهن پاڻ لکن ٿا ت اصل تحريڪن جي شروعات
مزدور تحريڪن کان شروع ٿئي ٿي پوءِ دنيان جون
ٻيون سڀ تحريڪون جنم وٺن ٿيون، کان پوءِ
سندس ڪتاب ڏنل عنوان، خاندان کان قوميت
تائين سفر، قومي وجود جي اوسر، قوم جا غلط
تصور، قومپرستي سامراج، قومي آزادي جون
تحريڪون، قومي تحريڪن جو انقلابي ڪردار،
قومي سوال مارڪسزم، قومي تعلقاتن جي
ترقي ٻ رجحان، آزاد قومن جي پورهيت بين
الاقواميت قومن جي هڪ ٻيڻ وارو عمل، شاندار
طريقي سان لکيو نيايو آهي، ائين سمجهو
مصنف دريا کي ڪوزي بند ڪري پيش ڪيو آهي
جيئن مختصر پڙهي پڙهندڙ پنهنجو مقصد حاصل
ڪري سگهي،
ڪتاب جيڪا رهجي ويل ڳالهه منهنجي سمجھ
اها آهي ت ڪتاب ماضي جون تحريڪن جو
خلاصو آهي ڪاش موجودهه حالتن قومي
تحريڪن جو حال لکي ها ت ڪتاب چار چنڊ لڳي
وڃن ها، خاص ڪري سنڌ جي قومي تحريڪن جي
حال مستقبل جو ذڪر ضرور ڪري ها، چو ت
هن وقت اهو تصور عام آهي ت قومي تصور جون
تحريڪون پنهنجي اها پوزيشن وڃائي چڪيون آهن
جيڪي ڪين ماضي هو، اڄ جي نوجوان کي ان
حوالي سان مڪمل ڄاڻ ڏيڻ جي سخت ضرورت
آهي، هي اها مسلسل ن ڏني وئي ت رهيل ساخ
تحريڪن جي ختم ٿي سگهي ٿي،
اڄ 31 مارچ 2024 تي ڪتاب جي مهرتي تقريب
ٿي گذري ان تقريب کي ڪرائڻ وارو پليٽ فارم
بزم روح روان حيدرآباد آهي جيڪا قاسم آباد
حيدرآباد بزم روح روان جي جنرل سيڪريٽري

واحد ڪانڌڙي ڪرائي، تقريب ۾ چئن ضلعن ضلع سانگهڙ، ضلع مٽياري، ضلع ڄامشورو ۽ ضلع حيدرآباد جي نالي وارن اديبن شاعرن ، محققن ۽ قومي فنڪارن ڪان ويندي گهڻ گهرن جي وڏي تعداد شرڪت ڪئي هر ماڻهو رڪ سنڌي ۽ ان جي ڪتاب تي ڳالهايو، اميد ڪجي ٿي تہ قومي تحريڪن مٿان اجان ڪتاب لکجندا رهندا،

(ڇپيل: 3 اپريل 2024ع روزاني سوپ ڪراچي)

رڪ سنڌيءَ جو سنڌ جي قديم تاريخ بابت اهم ڪتاب

ماڻڪ ملاح

سنڌي ٻوليءَ جي هاڪاري اديب ۽محقق رڪ سنڌيءَ جو سنڌ جي قديم تاريخ بابت اهم ڪتاب سنڌو سپيتا جي اوسر شايع ٿي مارڪيٽ ۾ اچي ويو آهي رڪ صاحب جو جنم توڙي جو ڪنڊيارو جي هڪ گمنام ڳوٺڙي ۾ ٿيو پر هن پنهنجي زندگيءَ جو وڏو عرصو سڪرنڊ ۾ گذاريو سڪرنڊ هن جوبيو گهر هوندو هو جتي هو اصغر آزاد منگيءَ جي نالي سان اسان جهڙن سيکڙاٽن کي پنهنجي علمي ڄاڻ جا سبق ڏيندو هو ائين هن سڪرنڊ ۾ ڪوڙ اهڙا شاگرد ٺاهيا جيڪي اڄ ب ساڻس پيار ڪن ٿا رڪ صاحب 1989ڌاري سڪرنڊ مان سنڌوڌارا نالي سان ماهوار رسالو ب جاري ڪيو هو پاڻ مشهور سنڌي اخبارن روزاني سنڌ سجاڳ روزاني سچ ۽ روزاني جاڳو ڪراچي جو ايڊيٽر ب رهي چڪو آهي رڪ صاحب سنڌ جي تاريخ ادب ۽ سياست جي حوالي سان ڪيترائي ڪتاب سنڌي ٻوليءَ جي جهوليءَ ۾ ڏئي چڪو آهي جن ۾ ويهن کان مٿي سندس ڪتاب شايع ٿي پنهنجي مڃتا ماڻي چڪا آهن جڏهن سڪرنڊ جي سڄاڻ ذات ڏٽين سائين

تاج جويو سائين لطيف پيرزادي سائين عبدالرحمان
عبد منگيو سائين خاڪي جويو سائين عبدالحڪيم
ارشد ڊاڪٽر حاجي خان ڪيريو سائين مير محمد
پيرزادي سائين مير حسن لاڪو ڪي ساڻ ڪري
سنڌي ادبي سنگت سڪرنڊ جو بنيادي ڏندڻ ٻيباڪ
اديب سائيين گل محمد چنا نوابشاهيء 1972
لڳايو ت ان ڏندڻ اڄ جڏهن گلابي گلن سان سنڌ
هند سڳنڌ ڏيڻ شروع ڪئي آهي ت ان گلابي
ڏندڻ ڪي بنيادي محبتن جو پاڻي ڏيندڙ بنيادي
ميمبرن شمار رک سنڌيء جو ب ٿئي ٿو سنڌي
ادبي سنگت سڪرنڊ رک سنڌي صاحب جي هن
آيل ڪتاب ڪي پليڪار چوندي جلدي ئي هن ڪتاب
جو مهورت سڪرنڊ ڪرائيندي رک صاحب جو
هي ڪتاب پڻ سندس آيل اڳ جي ڪتابن وانگر
سنڌ جي تاريخ اهم حيثيت جوڙي ٿو رک صاحب
هن ڪتاب تحقيق ذريعي اها ڳالهه ثابت ڪئي
آهي ته پراڻي (پروٽو) سنڌي ٻولي ئي سنڌو سڀيتا
جي وارثن جي ٻولي هئي. سنڌي ٻوليءَ جون
پاڙون موهن جي دڙي واري سڀيتا ڪتل آهن.
پروٽو سنڌي ٻوليءَ جون خاصيتون هندستان جي
ٻين ٻولين هجڻ ان ڳالهه جو ثبوت آهي ته انهن
ٻولين جو اصل بڻ بڻياد پروٽو سنڌي هئي. بابل
ميسوپوٽيميا سنڌي ٻوليءَ جون نشانيون ملڻ
مان اها ڳالهه ظاهر ٿئي ٿي ته سنڌو ماٿر جي
ترقي يافته تهذيب جي وارثن واپار سانگي اتي
پهچڻ بعد پنهنجي ٻوليءَ جو انهن ديسن ڦهلاءُ
ڪيو. جنهن ڪري بابل ميسوپوٽيميا جي قديم
آثارن مان ٻولي بابت مليل باقيات جو موهن جي
دڙي جي ٻولي سان هڪجهڙائي ان جو ثبوت آهي.
ماهرن اهو ثابت ڪيو آهي ته مڪيه دراوڙي ٻوليون
تامل، تيلگو ڪناڙي اصل پروٽو سنڌي ٻوليءَ جي
اثر هيٺ رهيون آهن. جڏهن ته سنسڪرت جي پيٽ
 سنڌي ٻوليءَ گهڻي پراڻي آهي. رک صاحب هن
ڪتاب تحقيق ڪندي لکي ٿو مان پنهنجي هن

ڪتاب ” سنڌو ماٿر جي سڀيتا“ ۾ سنڌ ڌرتيءَ جي پيدائش کان وٺي موهن جي دڙي جي تهذيب يعني سنڌو سڀيتا جي زوال بابت جوڙيل مفروضي تائين واري دور جو احاطو ڪيو آهي. جيالاجي ماهرن موجب سنڌ ڌرتي جو وجود اڄ کان اٽڪل 100 ڪروڙ سال اڳ ٽيٿس سمنڊ جي اندران ميداني علائقي ۽ پهاڙي سلسلي اپرڻ جي ڪري ٿيو. هن ڪتاب ۾ سنڌ ڌرتي جي وجود بابت تفصيل سان لکيو ويو آهي. جيئن پڙهندڙ جي ذهن ۾ هن ڌرتي جي پئدائش، هتي انساني ارتقا ۽ تهذيبي ارتقا بابت هڪ خاڪو جڙي سگهي.

(12 آگسٽ 2024ع)

رڪ سنڌي جو قلمي پورهيو

راجا انور چانديو

اڄ بزم روح رهاڻ طرفان حيدرآباد جي دل کي لپائيندڙ موسم ۾ اسان جي صحافتي ۽ ادبي سفر جي انتهائي مانيٽي معتبر ۽ با اخلاق طبيعت جي مالڪ سينئر صحافي محقق ۽ اديب سائين رڪ سنڌي جي تازو ڇپيل ڪتاب ”قومي آزادي جون تحريڪون“ جي مهورت ٿي رهي آهي جيڪو عمل بهترين آهي جنهن تي بزم روح رهاڻ ۽ پائو واحد ڪانڌڙو کي جس هجي سائين رڪ کي ته اسين ڪافي عرصي پنهنجي تمام ويجهو رکون ٿا پر اڪثر دوست سائين رڪ کان واقف نه آهن ته هوء ڪير ۽ ڪٿان جو آهي ان لاء دوستن سان شيئر ڪجي ٿو ته سائين رڪ سنڌي 5 آگسٽ 1961ع تي تعلقي ڪنڊيارو ضلع نوشهرو فيروز جي ڳوٺ حامد اڃڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس اصلي نالو غلام اصغر منگي آهي. هن سنڌ يونيورسٽي مان گريجوئيشن ڪرڻ کان پوءِ صحافت جو پيشو اختيار ڪيو. پاڻ روزاني سنڌ سجاڳ جي ايڊيٽر ۽ روزاني جاڳو ڪراچي جي ايڊيٽر ۽ پبلشر طور خدمتون سرانجام ڏنيون. جڏهن ته روزاني عوامي آواز ڪراچي،

روزاني سچ ڪراچي، روزاني سوڀ ڪراچي، روزاني تعمير سنڌ ڪراچي، روزاني سنڌ حيدرآباد ۾ نيوز ايڊيٽر ۽ اسسٽنٽ ايڊيٽر طور خدمتون سرانجام ڏنيون. پاڻ مختلف صحافتي تنظيمن ۾ شامل رهيو آهي.رڪ سنڌي سنڌ جي حقن خاطر مختلف قومپرست ۽ ترقي پسند تنظيمن ۾ به سرگرم ڪردار ادا ڪندو رهيو آهي. هو گذريل 30 سالن کان ادب، سياست ۽ صحافت سان لاڳاپيل هجڻ سميت ڪيترن ئي ڪتابن جو خالق رهيو آهي، جن ۾ ڪيترائي ڪتاب ڇاپيل آهن. جڏهن ته سندس سوين مقالا ۽ مضمون مختلف اخبارن ۽ رسالن ۾ شايع ٿيندا رهيا آهن. ۽جڏهن ته سندس ڇپيل ڪتابن ۾

1. سنڌو سڀيتا جي اوسر (تحقيق)
2. سنڌو سڀيتا جي محقق (تحقيق)
3. سنڌو سڀيتا، آرين ۽ دراوڙن وارو مفروضو (تحقيق)4. قومون ۽ قومي تحريڪ آزادي (سياسي صورتحال)5. ٽوڙهي ڦاٽڪ جو سانحو (تاريخ ۽ سياسي صورتحال)6. سنڌي قوم جو مقدمو (تاريخ، سياسي صورتحال)7. سنڌ جي سياسي صورتحال (تاريخ، سياسي صورتحال)8. تاريخ جي لاٽ (ادب) 9. قاضي فيض محمد (سوانح) 10. سنڌ جي قومي تحريڪ ۽ سنڌين جو اتحاد (مقالا ۽ مضمون)11. اڄ جي سنڌ (مقالا ۽ مضمون)12. منهنجون يادگيريون (سوانح)13. ڏتڙيل ديس جي ڪهاڻي (مقالا ۽ مضمون)14. سُڪي ڌرتي، ڏڪويل ماڻهو (مقالا ۽ مضمون)15. پاڪستان طوفان جي گهيري ۾ (بينظير ڀٽو جي ڪتاب جو سنڌي ترجمو 16. سنڌي ٻولي رت رتولي .17. باباءِ سنڌ ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي شامل آهن جنهن جون رڪ سائين کي لک لک مبارڪون هجن ۽ کيس دعا آهي ته پنهنجي مدد پاڻ تحت اها جستجو جاري رکندو باقي حڪومتي ادارا اڃان ايترا مضبوط نه آهن جو ڪتابن جي ڇپائي ۾ ڪن غريب ليکڪن جي مدد ڪن ۽حق موجود سدائين گڏ جيئي سنڌ۔

(31 مارچ 2024ع)